

FORUM

PILINSZKY JÁNOS
(AZ ÉLHETŐ LÍRA IV.)

Ha az élıhetőség, a költészeté, valami utóélet-féle volna egyszerűen, a Pilinszky-életműről meg lehetne (kellene?) jegyeznünk mindjárt bevezetőben, s talán az igazságosság kedvéért elsődleg, hogy már az ötvenes évek második felében támadt ilyen mellék-élete, még a *Harmadnapon*-kötet megjelenése előtt: folyóiratokból másoltuk ki számosan e verseket, ahogy mondani szokás (vagy divat), *éltettek* szellemi táplálékként sokakat e sorok, szakaszok, végződések, befejezhetlenségek; s nem volt az legenda (a tény nem divattény volt; de nem is szomorú dolog); s az egész valamikor a költő pályáján hamarosan elkövetkező „váltás” (változás) előtt történt; ám hogy ezzel a lezáruló szakasz élıhetősége igazolódott volna máris: nagy, kétes kérdés, ugyanis az bizonyosnak látszik, hogy aligha pontosan (megközelítőleg is) így éltek számunkra e munkák, ahogyan ma e lelkem-feladatát végezve visszagondolhatok rájuk, szembekerülhetek velük (szembe: velük közel-egy oldalon).

S ugyan ki ne állna közel-egy „oldalon” ezekkel a költeményekkel, vagyis az életműnek amaz első felével, mely itt vizsgálatunk tárgya?! Pilinszky János vershelyeinek élıhetősége szinte osztatlan, úgy érzem. Majdnem hogy épp csak számot kell róla adni, a pontosság kedvéért. Hanem épp ez a pontosság, s ennek „kedve”, ez volt az, egyebek között, ami akkor régen is vonzáskörébe emelte a figyelmet. Az evidencia, az „igazság” adta a hitelt, s mintegy irány nélküli, pontszerű szétsugárzást érzékeltetett a versélményt élő

kedéllyel. Ez az erendőség és örök-egy pontszerűség máig őrzött sajátja e költészetnek, ill. okvetlenül az *a pálya első szakában* minden darabnak. Érdekes, hogy miközben a hit-tényező végig alapeleme e lírának, a későbbiekben – a második pályaszakason – a megítélés, az élmény, az élhetőség sarkkérdése is lesz, megtoldván az első szakaszbeli anyag-szerűséget (több-e ez így, kevesebb-e, nem feladatunk bírálni; tárgyunknak mindenképpen az első szakasz versei felelnek meg jobban; ígérhetjük azonban a kitekintést a későbbiekre is).

A *Trapéz és korlát* (az első, a *Harmadnapon* első felét is alkotó Pilinszky-kötet) teljes érettségében és végérvényességében, bár még sok mindenben kibontakozatlanul mutatja e lírát. Az „élhető anyag” sokszor hordoz valami általánost, ami a jelkép-, stigmaszerűséghez közelítik a részeket, s a leg-szebbeket éppen. Mint a *Te győzz le*, e nagyszabású nyitóvers első szakaszának végén is (az éjszakáról olvashatjuk): „Tűnődve benned görgetik / fakó szívüknek terheit / a hall-gatag szegények”. De ez egyáltalán nem haladja meg, sőt, vitatható, eléri-e akár a Kosztolányi-féle szegénység szemlélet megrendülését (megrendítő szintjét). És áttételes, békés hatá-sú a József Attiláé mellett. Tűnődő poézisnek indulna így a Pilinszky Jánosé! Bár a fenyegetettség (fenyegető) jele ott van a vers zárulásában: „fogadd be tékozló fiad, / komor, sötét mennyország”. Mégis, a szövegkörnyezet (nem idézzük) inkább távolítja ezt a szép két sort attól, hogy eredendő „élendőségünk” legyen, alkalmazható s nélkülözhetetlen. S még az *Éjféλι fürdés* befejezése, amaz „időtlen sírás” idézé-se: ez sem hat ránk így. A *Halak a hálóban* (megannyi igen tökéletes versről van itt szó!) az egymás elleni küzdelem kegyetlen képeivel is képlékeny marad, kicsússzan kategóri-ánkból. Különös, hogy a legkisebb lendületű vers, a tűnődést nyíltan vállaló *Őszi vázlat* hozza itt (a továbbiakban is: *megítélésem szerint*) az első elhagyhatatlan mozzanatot; a kiemelve is önmagánál többre mutatót. Ez: „távolí, kétes tájakon / készülődik a fájdalom”. S előtte a József Attila-

örökség nyílt nyomai, ráadásul! A *Tilos csillagon* alapvető Pilinszky-vers; tematikusan okvetlenül az. A társas társtalanság, a halálos társ-viszony lényegének intonálása. „Én nem kívántam megszületni” – alapkijelentés, mégsem tárgyunk. „A semmi szült és szoptatott” – még József Attila, legalábbis sokban. Aztán egyszerre: majdnem a mi számunkra értékelhető matéria következik: „... szeress sötéten és kegyetlen, / mint halottját az itthagyt”. Valami mégis távolít ettől a két sortól, mármint oly értelemben, hogy élethelyzetekre használnám (magamban, válaszul, megszólítottként-megszólítóként). A patetikus felhang okozza, azt hiszem, még nem fordulván a fellebbezhetetlenség tragikumába. Vagy fordítva: még kivédtelen tragikummal szólván. A címadó vers maga, a *Trapéz és korlát* kikerülhetetlen helyzetet tár elénk. A felek küzdelme, így lenne összefoglalható, szélsőséges helyzetben. Milyen különös érzékenységet jelzi kategóriánknak (megjegyzésem: ha jól látom, megint csak), hogy nem a klasszikus véglegességű záró-sorpár illeszthető a mi tárgyaink közé itt („Ülünk az ég korlátaiban, / mint elítélt fegyencek” – bár ez talán a „nagyobb hely”). Hanem előtte ez az egyszerű felkiáltás: „Vigasztalan szeretlek!” Sőt, még inkább a még-előbbi: „Ki kezdte és akarta?” Vagy közben ez: „Mi lesz velem, s mi lesz veled?” Kosztolányinál próbáltuk elemezni az emberközi közlés véglegesét, a megteremtendő nagy egyszerűséget; Pilinszkynek később erre is lesz szava. A hangját e költészet, erre is, itt alakította ki, ebben a versben.

A *Téli ég alatt* már sorozatban tartalmazza „mindenkori élhetőségeinket”. Enyhe nézetkülönbségek képzelhetőek, s magam sem mindig egyformán érzem, pontosan melyik hely felel meg jobban ennek a „célnek”. Módunk lesz itt azonban valami általánosabb sejtés megfogalmazására is mindjárt. Alap-egyszerűségű közlés ez: „az irgalmatlan ég alatt / hanyattdőlök a falnak”, főleg második fele. Ám a tétován kicsorduló szomorúság (árva szájon), ha önmagában még nem elemi erejű is (a számunkra e szempontból!), s a kérdés,

hogy „Mivé is lett az anyatej?“, mintha föltehetően volna bárki magán jellegű, napi életében, a záró sor már e szakaszban, kő-letevő véglegességével, mindenféle helyzetre érvényes lehet, s ténymegállapító jellege is önmagát-meghaladó: „Beszennyezem kabátom.” Épp a szöveggörnyezet, a helyi érték – az, hogy nagy indulat, lendület, jelleges „töltés” után áll a sor –, ezt teszi fokozottan, áthatóan egyszerűvé, miénkké. Aztán, megint jellegzetes Pilinszky-hasonlat, hogy „akár a kő, olyan vagyok”. De ezt ki mondaná magáról, e formájában? (Később, az *Utószó*ban megoldódnak az ilyen „kérdések” is!) A „Mindegy, mi jön, csak jöjjön”, mintha túl *nagy* mondás lenne használatunkhoz. Ám a következő sorpár, bizarrul végállapotú tartalmával közelünkbe kerül: „Oly engedelmes, jó leszek, / végig esem a földön”. Nem csak ilyen *végig esésekre*, de hasonlatként (visszafogottként) sok életállapotra vonatkoztathatjuk, s teheti ezt szívünk-kedélyünk mintegy feltétlen reakcióként (ami az itt felvett életheység-kategória sajátja). Az általános megjegyzés pedig: a vers végén bármi nagy eredmény a „lassan megindulnak felém / a bibliai szörnyek”, bármennyire beletartozhat a mindenkori Pilinszky-válogatás ily helyei közé felveendő sorába, *túl*ságos; rettenetes; szélső mód költészeti elem. Igazán bajosan képzelhető, hogy átlagos birtokunknak tarthassuk, „használhassuk” ezt a végállapot-kifejtést. Pilinszky-nél a köznapibb (bár úgy: végletes!) kifejezések, összefoglalások „sóhajok”, reménytelenség-ábrák az élhetőbbek, e pillanatban s e korban, úgy látom, nem pedig a borzalom látomásai.

Teljességgel – és megrendüléssel – élhető, köznap, mégis különleges hely a *Késő kegyelem* kezdése, a feledhetően „Mit kezdjen, akit elítélt, / de fölmentett később az ég...” A szavak kopogós párhuzama, a rím csikordulása: mind szívünk kedvére játszik (hogy efféle reakciómódozatunkról ezt még egyszer ismételjem). A kibontás is csaknem ide tartozik: „megvonva tőle a halált, / mikor már megadta magát?” A *halált* véglegességével esetleg ilyképp nem tudunk

mit kezdeni, de a fejtegetés egésze nem részleteződik túl-távolsággá. Érdekes, hogy a versben más kibontott, szentenciózus kijelentések már nem érik el a hatásnak ezt a jellegét (nem értékről beszélünk!); így ez sem: Fogódzanék akárkibe, / de nem lesz soha senkije. : .”

A *Mert áztatok és fáztatok* aztán mintha cáfolná imént tett megállapításunk helyességét. Nemcsak az válik ugyanis mindennapi „eszközünké” ebből a versből, ami, mondjuk, magasfeszültsége (enyhe magasztossága) ellenére is szegénység-anyagú, tehát a „vegyétek el a homlokom, / a szemem és az ajkam, / mert áztatok és fáztatok, / mert éheztek bennem, / bár én is áztam-fáztam és / nekem se volt mit ennem” (az utóbbi sorokat már csak a szövegkörnyezet érzékeltetésére idézzük). Az ázni-fázni alap kifejezése sokat tesz az örök-honosodás érdekében. Eddig, mondhatnánk, rendben is van. De miért hat ránk, „napi használhatóságra”, ily erővel szintén a nagyon borzalmasszerű versvég is? Íme: „Egyetlen boldog pillanat, / a végső és az első: / csak állok majd és reszketek, / akár egy égő erdő”. A személy, saját személyük – mondjuk így! – félőn túlzott központiséghez jut; s még ez sem zavar! Minden óhatatlan kezdet-és-vég szituációra, összefüggésre, tragikumra valami katartikus érzéssel idézhető ez a „képlet”. Hatása nem fogyatkozik. Igaz, az *egyetlen-pillanatnyiség* kifejezése fontos Pilinszky-feladat volt. Remélhetőleg más efféle példák is ideférnek majd még (*Aranykori töredék* stb.).

A *Miféle földalatti harc* és a *Bűn* a szélsőségek képeit sorakoztatja. Különös, és most értettem meg igazából, mi is gyakorlatilag a *Miféle* . . .-vers dramaturgiája. Épp ez marad meg „napi közkincsükként” a leginkább. Nem annyira a még akár valamelyest Szabó Lőrincet is idéző kezdés („Napokra elfeledtelek, / döbbsentem rá egy este”; az ilyesmi a költészet legnemesebb továbbélés-szerkezetűségére mutat, és nem „baj”!), hanem hogy ez a bizonyos talán-elvesztés, amit az első szakasz kifejt, a vers egészének menetét egy (borzalmas) sejtésre alapozza, s ami a bizarr, hogy épp *ilyesmi* lehet

„csak” sejtelem, csak *nem-is-tudom anyag*. Ez: „Lehet, hogy megfojtottalak / a puszta két kezemmel.” Ebben annyi reménytelenség sűrül össze (emberkapcsolati), annyi kiszolgáltatottság (az egyik lényé, a „cselekvőé”), az elveszthetőségé (a „megfojtotté”), a nagy események és nagy kifejezések annyi szánandósága, semmi-volta, hogy élhető helyünnké válik, ismétlem, maga *a jelleg*. Bár nagyon szép és összetett az a szakasz, hogy (második felét idézzük) „zokogva átölelelek /és szomjazón, ahogycsak/ szeretni merészeltünk/ egy élő és halottat”, mégis, túl összetett, s a záró négy sor nemcsak helyzeti energiája (végkicsengés!) miatt válik jobban a miénk: „A számban érzem mocskait / egy leskelő pokolnak: / mit rejt előlem, istenem, / mit őriz még a holnap?” – de a hangalakok, melyek a puritán eszköztáru Pilinszky-nél „duplán számítanak” többnyire, a szokatlan tér idézése (a száj, mint pokol), a képszerűség mellett a (lásd Kosztolányi emberközije!) nagy egyszerűségű, elemi felkiáltás... ez az együtthatás már-már szó szerinti megjegyzésre is ösztönöz bennünket, konkrét citálásra.

Ezek a versek, részleteikkel, sok későbbi „mindennapi örökhelyünket” előkészítik; az *Utószó* halott-fogalom-kettőzése az említett „élő és halottat” duplázásban ott van már. S oly végeredmények válnak bűvőpatakosan aktuálissá (vagy tűnnek a *tudottba* inkább az *éltből*), mint a *Parafrazis* minden más szempontból a legnagyobbak közé tartozó líra-helyei: „Mindenki táplálékaként, / ahogy már írva van, / adom, mint élő eledelt, / a világnak magam.” Elképzelhetetlen, hogy valaki csak úgy egy szép napon ilyet gondoljon magáról a vers nyomán vagy bármi helyzetben ily emelkedettséig jusson szavakban! Kétségeim vannak viszont itt hátha ez a szakasz mindenkor élhető: Csak hányódom hát ágyamon / és beléreszketek, / hogy kikkel is zabáltatom / a szívverésemet!” A szélsőséget itt a nagyon köznapi helyzet oldja és a még bizarrabb, törten tündökletes kép erősíti oly bírhatatlanba, hogy onnét mintha megint az élhetőség tájain járnánk. Nem tudom mindig ugyanolyan pontosan, csak gyanítom.

És itt kell, egyetlen utalás erejéig, visszatérnünk kiindulásunkhoz: valamikor, jó három évtizede, ezek a versek, versrészletek *más emberi-lelki haszonra voltak elsődleg*. Ugyanolyan örökérvényűek maradtak, s még nőttek is „az időben”, de *amire* vannak (lehetnek), az erősen *más*. Az egyén egzisztencialista jegyű válságát, mely valami többlet-módként része volt a Pilinszky-ihletnek, sőt, a legbrutálisabb fenyegetettség tudása, tudata, emléke, áttételesebb újratermelődése, ily koncentrátumban némiképp „a múlté”, ill. „belső világunk”, reflexiónk fordulása következtében másféle csillagok együttese néz vissza ránk hidegen a Kosztolányi, József Attila s még sokak által előrevetített, oly megrendítően feltárt Pilinszky-égről. Ezért rendít meg minket ma, talán, kevésbé bármi olyasmi, hogy: „Mert aki végkép senkié, / az mindenki falatja”, vagy „Miféle vályu ez az ágy, / ugyan miféle vályú? / S mi odalök, micsoda vágy, / tündöklő tisztaságú!” A kimondott-nagy fogalmak költészete szorult ma hátrább „az élıhetőségben”, s ez nem a tárgytól függ („közéleti”, „magánemberi”, „háborús”, „hitbéli”, „politikai”, „filozófiai” stb. költészet).

Érdekes, hogy ahol nem az egyén (véglegesített, kicsontozott) tragédia-fenyegetettsége a középpont, hanem „(a) mások” jutnak, teljességként, célként vagy reményként, részvét tárgyaiként főszerephez, az élıhető közelség újra nagy: „Nem görbülhet egyetlen hajukszála, / őrzöm legkisebb ráncait. . . / . . . az ítéletnapig.” Vagy: „Egy egész örökkévalóság / őrzi mindannyiunknak sorsát. . .” Ezt megrendülten olvasom, ismételve, és olyan szép, használható a befejezés is, a kibontás, a *visszavonatkoztatás* az egyén-szerepre: „rendíthetetlen, mint a kőzet, / már nem is én ölelem őket”. Vagy ahol tárgyasul az egyén-lét, mint a tengerpartot járó, kavicslelı kisgyerek „példázatában”, amelybıl gyakran emelem ki élet-helyzetmegvilágító, visszhangzó idézetként, élı anyagként: „Az elveszíthetlent markolássa!” És: „oly egyetlen egy kezében a kő, / és vele ő is olyan egyedül lett.” Vagy, bármi vesztesre, válásra: „Hangot sem ad a néma szakítás. . .”

És az *ily* jelleggel *nagyszabású* kép fensége is élhetőnek érződik: „egy egész tenger zúgja mégis vissza”. A *Bűnt* már említettük. Hadd idézzük néhány helyét: „Éjszakáim! az éjszakák / didergő csöcseléke!” És: „kifosztva elhajitanak, / mint talpig tépett zsákot”. Főleg ez az utolsó sor! Valamint: „Te volnál, kit megöltek és / én lennék, ki megöltem?” Kevésbé hat viszont (ma) egy híres versvég: „ha öröklétre születünk, / mért halunk meg hiába?” Ez nem annyira Pilinszky-feladat-megoldás; s nem annyira az a *Kihűlt világ* kezdetén sem, hogy „E világ nem az én világom, / csupán a testem kényszere . . .” Vagy: „Így táplálkozom a halállal, / és így lakik jól ő velem”. A lejtés: múltbéliéké.

Nem fordulok vigaszért ily tündökletes, végső sorparokhoz sem: „A mindörökre ismeretlen / végül is így lesz otthonos”. Goethe emléke dereng fel. Vagy másoké, itt, azonnal: „Mint hervadás az őszi lombot, / a pusztulás bebalzsamoz.” Még Petőfi hangja is! Mindez a költészet anyagának az ún. önállóságnak a csudálatos szerveződésmikéntjéről vall, s nem feledhetjük: már akkor nagy költészet volt, amit Pilinszky megcsinált.

De talán fényt vet arra a tényre mindez, hogy a pálya második felének művei sokak számára miért hordoznak oly töltést, anyagot, amit a korai vagy közép-korszakbeli munkák materiái mellé helyezhetnek (fontosság, evidencia stb. tekintetében). Nem méltánytalan tehát az ily keresés-várakozás ítélete, a legalábbis egyenérték-látó A *Panasz* az a vers – abban a kötetben, ahol sorra haladok, legalábbis ily elrendezés mutatkozik –, ahol végképp egymást érik az élhető helyek. (Ismételjük: ezeknek nem kell sűrűn előfordulniok; inkább azért említendő e körülmény, mert a Pilinszky-életmű eddig áttekintett részeiben épp ennek a közvetlen-élhető anyagféleségnek a meglepő hiányát észleltük, a roppant jelentős, örökértékű részek mellett, vagy épp azokban, azokkal adva! Tehát az oeuvre-nek ez a része másra való, nem mindennapi-konkrét „segélycsomagnak”, mondhatná valaki, a vizsgálat elleni éllel. Ne feledjük:

egyetlen szempont csak több lehetséges szempont közül, ahonnan mi nézzük most költőnket.)

A *Panasz*, lendüljünk neki hát újból, mindjárt az első szakaszával örök-velünklevő: „Elevenen a csillagok alá, / az éjszakák sarába eltemetve, / hallod a némaságot? / Mint-ha egy égből madár közeledne.” Lassúsága, váltása, közben felkiáltása, mégis „csöndje” van ennek a négy sornak. És folytatása van, ugyanily élethezés: „Így hívogatlak szó-talan: / az örök hallgatásból, / idegen egeid alól / valaha is kiásol?” Lehet isten, lehet ember, lehet bármi más lény, lehet akármi odaadás-középpontja, képzet, akit-amit a vers szólít (mint evidenciát). (S mint evidencia, ez teszi külön nagy hatását, a legbensőbbet talán: hogy az elveszettség-tudat nem is sejt, „visszaigazolva nem láthatja” valódi mibenlétét.)

Ezt nagyon fontos szempontnak kell tekintenünk az élethezés „kategóriájának” meghatározásánál. Hogy ez a belső ellentét ott feszüljön; ez, vagy más lényeges ellentét. Kibontatlanul, bár „napnál világosabban”. (Újabb ellentét. Az élethezést – végtelenjét, ha van végtelenje; bár szakaszos, némileg időbeli fogalom, mégis, „összegyülemlik” elegendő – ez az örök fokozat-nélküli-fokozódás is meghatározza, segíti.) A *Panasz* még a harmadik szakaszával is ily közelünkbe kerül: „Eljut hozzá a panaszmomom? / Hiába ostromollak?” . . . De főleg (számomra) innen: „Köröskörül a félelem / zátonyai ragyognak.” Kénytelen vagyok ismét valami merőben személyes látszatú jelenség felvázolásáig elrugaszkodni. Ez talán ahhoz fontos adalék mégis, hogy nem a „memorizálás” pontossága, nem a szó szerinti idézés a lényeg itt. Az élethezés, az átélés (tudjuk régi példákból) gyakran alakít az alapmatérián. Tehát, amit korábban nem említettem: néha magam pontatlanul idézem az adott vershelyet. Ezt itt például: *köröskörül a némaság* . . . s ily néma állapotokra idézem *fel, élem* e két sort. Nem (szó szerint) *idézés*, hanem inkább felidézés, valami jellegé, ami végbemegy bennünk ilyenkor, tehát a kapcsolat, mely köztünk s a „világ”, az „élet”, a „létezés” stb. között a költői anyag révén felfokozó-

dik (értelmeződik stb.), nem kíván többet (ily alakulásához), mint valóban az élés, az át-élés (sic!) elsőbbségét, ennek magasabb (hő)fokát. Láncolat ez, el- s visszaágazó: valamely már megtörtént találkozás (a lírával) az újabb (az élet valamely mozzanatával való) találkozás segítője (stb.) lesz.

Az *Örökkön-örökké* szintén a panasz-témához szolgáltat ilyes adalékot. Elképzelhető, hogy valakinek (valamely kedélyállapotnak, helyzetnek, sorsnak, életszakasznak, képzetvilágnak, s így tovább) a „várok, hogyha váratsz, megyek, ha terelsz” kezdősor az élhetője itt. Magam inkább ezt érzem annak: „Halálom után majd örök öleden, / fölpanaszlom akkor, mit tettél velem . . .” S a „karjaid közt végre kisirom magam” sor átugrásával itt ez a másik tétel: „csillapíthatatlan sírok hangosan”; természetesen csak a szakasz első két sorának szövegemlék-környezetében.

A *Mire megjössz* egész első versszaka, minden konkrétumával (említettük már a konkrétság szerepét ennek az élhető-ségélménynek a kialakításában; nem okvetlenül megjegyzendő a konkrétum, de segíti az általános „hatást”), ilyen élhető-anyagnak látszik: „Egyedül vagyok, mire megjössz, / az egyetlen élő leszek. . .” Magam néha „az utolsó élő”-nek idézem fel. „. . . csak tollpihék az üres ólban, / csak csillagok az ég helyett.” S ez, hogy régebbiekre visszautaljunk, végre az igazi Pilinszky-csillagkép, nem a holtan meredő reményeké, amely még József Attila emlékét idézi. Ez itt pontosan az a fok, amely már és még a Pilinszky-líráié, és így eleve bevonul az élhetőség-körbe. Csakígy a vele teljesen azonos jegyű következő szakasz, egészében, élhetőség-anyagunkká vál-(ha)t: „A temetetlen árvaságban, / mint téli szeméttelepen, / a hulladék közt kapirgálva / szemelgetem az életem”.

Természetesen itt most nem a költői erőt, jelleget, vívmányt akarjuk elemezni, „ünnepelni”; egy kategória körébe keresünk jelenségeket. S így továbblépve, látszik mindjárt, miért volt az a tévesztés-lehetőség a *félelem-némaság* tárgyban. A harmadik szakaszban itt is (!): „Az lesz a tökéletes béke. / Még szívemet se hallani, / mindenfelől a némaságnak /

extatikus torlaszai.” Lehet, hogy merőben szubjektív, miért nem találja valaki „a bibliai szörnyek”-et ilyképp élhetőnek, ám azt hiszem, ennek is van (ha nem is éppen „bizonyosságos megoldást szavatoló”) közelítése. Az „extatikus torlaszai” kifejezés nem kötődik annyira tudáshoz, kultúra-körhöz; pőrébben egzisztenciális.

(A *pőre* szót véletlenül használtuk itt, szinonímái helyett. Ám a *Mire megjössz* következő szakaszának elején ott áll! Tehát valami élmény-émlék átélés-jellegűvé tette a vele való foglalkozást.) Ez is élhető szakasz, úgy érzem; s benne a mármár vakmerést jelentő szópár, a rossz-vice-kifejezés, a Pilinszkynél gyakran lelhető „egzisztenciális dalszerűség” eleme: „A pőre örökkévalóság. / S a tiéd, egyedül tiéd, / kezdettől fogva neked készült / e nagyszerű egyszerűség.” Azután, két csupa-nagy-vívmány szakaszt követve (de ezek épp az elágazásaik, a specifikumuk miatt nem kínálóznak oly azonnali használhatóságra!), indokát leljük, amiért (szintén az élmény-émlék jegyében) az imént a „dalszerűség” s jelzője helyett kis híján Petőfit említettük. Íme (s mondhatnánk: itt megint gyakran idézem pontatlanul a szavakat, sőt, botladozva idézem fel az első két sort, valami hasonló elemekből; tehát az élhetőséghez nem is memorizáltam igazán, hogy saját példámat kerekítsem ki ezzel, a szakaszt!), erről van szó: „Csak meg ne lopj! Csak el ne pártolj! / Ha gyenge vagy, végem van akkor. / Ágyban, párnák közt, utcazajban / iszonyu lenne fölriadnom.”

Különös, hogy a *Senkiföldjén*, e valódi nagy vers, s úgy értjük e jelzőt-határozót, hogy az *Előszó*, a *Gondolatok a könyvtárban*, a babitsi filozófiai költemények sorába illő, nem tartalmaz számunkra (számomra legalábbis) igazán élhető helyet. Illetve: mindezt megeljük Pilinszkynél, oda-vetettebben és szabadabb vég-értékekkel, nem a cél érdekében lecsiszolva, nem ennyire az ihlet lendületével. Megjegyezhetjük, hogy Kosztolányi „Szegény kisgyermek”-ére is emlékezett ez a mű; s így az ottani spontán átélhetőségnek mintegy tükre. Hibátlan érték, de nem illik kategóriánkba.

Az *Ama kései* című négysoros azonban teljességgel ide illik. Szövege: „Ama kései, tékozló remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / mint viharokra emelt nyárderű, / felköltözik a halálos magasba.” Véletlen egybeesés-e csupán, hogy paradigmászerű használata és (mondjuk így: úgynevezett) élhető-sége tökéletesen egybeesik?

A nagy „világháborús versek”, a mi szempontunkból legalábbis, komoly kérdéseket tesznek fel, eldöntendősegeket fordítanak felénk. Túlságosan tudott a tárgy, valami nagy történelmi körbe tartozik megrendülésünk. A *Harbach 1944* ilyképp „a bibliai szörnyek” helyéhez közel áll a mi kategóriánk szempontjából. A *Francia fogoly*ből sem szokásunk lelkünkben azt idézni valami rettenetes, nyomasztó emlékre, hogy „Csak azt feledném, azt a franciát”. S nem azért, mert a sor nem éppen kő-tömör (arra fut ki, hogy „kit”; az ilyesmi nem baj, s ha Szabó Lőrinc műveit vizsgálánánk így, látnánk, mennyire nem! csak épp . . .), s nem azért, mert a szövegkörnyezet epikus; érdekes, hogy egy Van Gogh-vers, a későbbiekből, talán az egyetlen olyan, elszigetelten álló Pilinszky-mű, amely abban a korszakban a korábbi pályaszakasz kritériumai szerint keletkezett (annak jegyeit mutatja), tehát ez a vers beleillik a mi kategóriarendszerünkbe (jóllehet „Van Gogh” maga: kulturális tény). A *Francia fogoly* utolsó két sora mindazonáltal élhető jellegű (nekem); annak ellenére, hogy az a furcsa hangalak nehezíti (de ez is Pilinszky-jegy, ez az aszkézis: hogy a darabos, szegényes, a furcsa is egyenértékkel illeszkedik, sőt, hogy nincs diszkrimináció gyanúját akár sejdítő „tekintet” bármire, semmire; a spontaneitás elemisége annál fájóbb csorbát szenved, hogy teljesen ide nem illően jegyezzük meg, egy-egy régebbi alap-vers későbbi, szervesen látszó „dedikációjával”, nem is szólva egy-egy „átírt helyről”; ám lássuk): „Ki el lett volna bármi eleségen: / most már a szívemet követeli”. S hogy mily kevésbé szabad elhamarkodás gyanúja nélkül ítélnünk, itt, számomra, mintha kiderülne: az „el” előtag furcsasága megkapja fakó szépségével (szépségének) indokát az „eleség” szó

elejével! Ez a két sor egyelőre az, amit az életmű egyébkénti centrumainak egyikét alkotó verscsoportból a magunk kategorizálása szerint hasznosíthatónak érezhetünk.

Nézzük ezt tovább: mintha véletlen volna! Mert az *Egy KZ-láger falára* mindjárt egész első versszakát kínálja ekképp! „Ahova estél, ott marasz, / A mindenségből ezt az egyet, / ezt az egyetlen egy helyet, / de ezt azután megszerezted.” Függetlenül a címtől, a tárgytól: *ezt így lehet érezni*, időktől merőben függetlenül. Tehát Pilinszky-nél (is?) azok a helyek alkalmasak rá (egyáltalán), hogy kategorizáló próbálkozásunk tárgyai (hitellel) lehessenek, amelyeknek konkrétumán a pőrén (primerül) létezés jellegű elem átüt. Sőt, merőben a KZ-helyzettől függetlenül, a következő szakaszok is élhetőek: „Menekül előled a táj, / Lehet az ház, malom vagy nyárfa, / minden csak küszködik veled, / mintha a semmiben mutálna.” Nem elemi erővel, de kategóriánkba illik ez. S mire mutat rá, egyebek között? Hogy Pilinszky gyakorlati célú(nak is nevezhető), „háborús” költészete valósággal elemi, eredendő alapokról sarjad (a humánium elemiségén túlról, létezés-rengések alapjáról, tehát fogalmiságtúljáról), s ez érvényesül, ha nem is a kerek-epikával kiénekelte darabokban, de talán a jeltelenebbekben. Mindegy, mennyire van jelölve a versek élén a tárgy közele. Még a harmadik szakasz; s ezt igazán minden elemi kötődésre (nem okvetlenül negatív, főleg nem feltétlenül borzalomértelemben véve) alkalmazhatjuk: „De most már te nem tágítasz. / Megvakítottunk? Szemmel tartasz. / Kifosztottunk? Meggazdagodtál. / Némán, némán is reánkvallasz.” Emlékezzünk csak a *Bűn*-versre és környékére; ott az emberben küzdő elintézetlenségek, kifosztottságok stb. lázadása, cselekvése volt a tárgy egy része. Ennek csak folytatása a „háborús” vonulat. A *Ravensbrücki passió* ugyanígy kínál anyagot. „Félelmetesen maga van, / a pórusait látni...” S innen akkor: „mindene olyan óriási, / mindene oly parányi”. Mondhatnánk azt: a pop-festészet valódi hitele rejlik ebben a szakaszban; de a *valódi*, az, ami *itt* meg is valósul.

Az élethezés, s erre nincs módunk, hogy részletezzük, megannyi szétsugárzást éreztet, kitekintést kínál. Hiszen erről is van szó: nyíltságról, nyitódásról, ennek lehetőségéről. Arról az átalakulásról, aminek katalizátora a líra; s amiért – például – József Attila híres idézetének a költészet „érdekéről” maradandó hitele van. (A passió-versből még jegyezzük meg ezt: „elfelejtett kiáltani / mielőtt földre roskadt”. Tegyük hozzá: az „És nincs tovább” nem tartozik azon helyek közé, melyek a Kosztolányi-költéssel kapcsolatosan említett lényköziséget nyelvileg példaanyaggal, használati „eszközzel” látná el. Különös, hogy Pilinszky költészetében, minden egyszerű nagyszerűség ellenére sem sikerült ilyen anyagnak kialakulnia. Ez messzeható vizsgálat tárgya lehetne csupán; nincs rá módunk, de egyszer megpróbálkozunk vele.)

A *Frankfurt a Francia fogoly* mintázatát mutatja. Nem így az (alkalmi dedikálásával sem gyengített) *Aranykori töredék*. Itt az élhető anyagok halmaza megint a maga teljes szegényragyogásában bomlik ki. A rejtélyes első két sor éppen a rejtélyesebbségre élhető „rá”, mintha szervesen kapcsolódna, odaégne élményünkhöz: „Öröm előzi, hirtelen öröm, / ama szemérmes, szép anarchia!” Mit? Hol? Miért a felkiáltás? Nem tudjuk, de az egész: szabad értékekkel evidens a számunkra. (Személyességtől függetlenül: ez lehet egyik magyarázata az élethezésnek!)

Természetesen a versszak két zárósora adja a legnagyobb, a kikerülhetetlen evidenciát („Kimondhatatlan jól van, ami van. / Minden tetőről látni a napot.”), kifejtve az első sorok rejtelmét is, és a magyar költészet (talán) három tucatnyi ily fokú eredendőség-részlete közé illeszthető, oly elemi; ám a közbülső részletek is jócskán kategóriánkba férnek: „Nyitott a táj, zavartan is sima. . .” Ezt, ha ily konkrétumokig merészkedünk a magyarázattal, bármely táj látványa vonzhatja, e sor felidézését. (S talán Goethe példájától ne féljünk: ki is ily konkrétumokig merészkedni nem áttalott soha.) Azután: „a szélsíkálta torlaszos tetőkre, / a tenger köre, háztetőre látni: /

az alkonyati rengeteg ragyog”. Élethelyzettől függetlenül – s szóljunk egy villanásnyit erről is! –, akár irodalmi élményeinkhez is hozzáélhető az ily részlet. Gondoljunk Camus *Közönyére*, Ottlíktól a *Hajnali háztetőkre*. Korántsem csak a lírának vannak ezek az élhető-helyei vagy -részei; de ez ismét máshová vezetne.

Maradjunk ennyiben: az élhetőség, az evidens felidézhetőség, sőt, az *evidencia-részség* nem csupán a létezés konkrétan emberi, pillanatnyi, valós helyzeteire vonatkozik, hanem szellemi élményeinkre is. Talán még számos tereprezsz mutatható elő (belső folyamatok; „sejtig” ható élmények stb.), s mindnél: a (szubjektíven erősen mutáló) líraélhetőség-változatok. Az *Aranykori töredék*, s ezt aligha szubjektíven mondjuk, végig tartja ezt az evidencia-szintet! Íme a második szakasz: „Az össze-vissza zűrzavar kitérül, / a házakon s a házak tűzfalán, / a világvégi üres kutyaólbán / aranykori és ugyanaz a nyár.” S gyorsan jegyezzük meg, az egyik legjelentősebb Pilinszky-vers, a *Félmúlt*, ott a hold és a tűzfalak, elemi erejük bár, nem tartoznak élhetőség-kategóriánkba! De tovább: „És ugyanaz a lüktető öröm; / dobog, dobog a forró semmiben, / ellök magától, eltaszít szívem / és esztelen szorít, szorít magához!” Mind ez a társ-élmény-végletesség, azután a fogalom-ellentétesség (az érzéseké, érzeteké, indulatoké stb.) számos korábbi versben jelen volt; s akár túlzottabb értékei (tragikuma stb.) ellenére sem vált kategóriánkba illő anyaggá. Itt a konkrét helyzeteken túli általánosságok nem terhelik a verset; egyrészt. Másfelől, a személyes-egzisztenciális élmény túlságai sem görgetnének személyi túlságokat, továbbiakat. Talán mert „aranykori” környezetbe épültörök bele az egész! (Vagy: talán ezért tudja a nyár „aranykorát” kifejezni?) S a harmadik szakasz: első sora ugyanúgy felidézhető csak érintőlegesen is, épp csak úgy is, bármi látvány élményére! „Mi készül itt e tenger ragyogásból?” De a ragyogás, azt hiszem, benső is lehet, a felismerése stb. Mert, íme: „Ha lehunyom is, süti a szemem; / mi kívül izzott, belül a pupillán, / itt izzít csak igazán, idebenn.” Még csak

könnyen megjegyezhetőnek sem mondható; s például magam sem tudom „fejből” pontosan. A jellege hat, az üt át. A végződés pedig elemi erejű: „A világ is csak vele fényesül . . .” S most láthatjuk, nem volt hibás az érzetünk, hogy tudniillik nem értjük egészen pontosan, miről is van szó, fogalmilag. Mert: „. . . az örömtől, aminek neve sincsen. / Mint vesztőhelyen, olyan vakító / és olyan édes. Úgy igazi minden.” A Dosztojevskij-alapélmény, persze. Részben. De már akkora általánosa van – s ragyogással! –, amelybe mindenféle más is belelátzik.

Az *Impromptu* ugyanígy végig-idézhető. Alapkifejezés valamire ez: „Össze-vissza csatangolok / hónapok óta szakadatlan . . .” S a folytatás, ha részletesebb is, ha a vers céljait szolgálja is elsődleg, általánosával épp ezért nem zavar, sőt, ellentmondást emel ki ekképp, s ezzel még erősebben hat: „öldöklő, édes napszúrás / kínoz, kápráztat éjjel-nappal.”

Ugyanígy: alapkérdésünk lehet ez, hogy „Honnét e sok-sok látomás?” Nem okvetlenül *látomások* esetén csak; az olyasmi a legritkább a valóságban. S bármi volt-tűnt meglétre, együttlétre, vesztésre, elérhetetlenségre, el sem érendőre alapképp ez a sorozat (egyetlen „képként”): „A víz felől kifordul éppen, / tündökletesen fiatal, / lebeg a hirtelen sötétben, / a part fele csap mosolya. / Tűzet fog messze pár vitorla . . .” Tájéttól, nyitottságtól, emberközi kapcsolattól függetlenül, tehát „höldeklini” érvénnyel is élhető mindez! Konkrétumai sem mást segítenek; hirtelen elnémulás után, mintegy valami másik világba átzökkenve, folytatódik maga a vers ekképp: „Merőleges déli meleg / zuhog a szétszórt kabinokba.” S visszazökken e végső révületből, a konkrétumok higgadtan, de lázas sorolásához: „S a részletek, a kicsiségek!” Itt, például, sikerül az emberközi egyszerűség nyelvét megtalálni-teremtteni. Ezzel az iménti felkiáltással. Sorolhatnánk a részleteket. De a versnek a lejtése is: élhetőség-elem. Végül („mint-ha a mezítlábas tenger / bolyongana” a szobák falaiban, olyanok a dallamok; a házsorok kihúnynak, valami összeomlik, toronyként – a házsorok visszatérnek majd a Van

Gogh-versben!), s a vég, bármire használhatóan: „Ki eszelhetne ki nála szomorúbbat?” Holott csak egy „roppant tömegű torony”-ról van szó, erre érezzük, ha úgy tetszik, a beomlást.

A szerelem sivataga is sok élhető elemet fog össze. Persze, itt is sok minden változhatott az időkkel. A „Nyár van és villámló meleg”, s az *Apokrif* világát idéző kép, hogy „Állnak, s tudom, szárnyuk se rebben, / a szárnyasok, mint égő kerubok, / a bedeszczázott, szálkás ketrecekben” másképp hat, mint „akkor”. De megint a semmiből érkező kérdés, ez mindenképpen elemi (és élhető): „Emlékszel még? Először volt a szél; / aztán a föld; aztán a ketrec.” Ez ember-közi beszéd-egyszerűség megint. Ugyanígy: „Eszkendők múlnak, évek, s a remény – / mint szalma közt kidöntött pléhedény.” Mindenről szól.

A *Dél*ből említsünk ennyit: „Közeledik, jön, jön a ragyogás / egy óriási közérzet egében –” Az *Apokrif* számtalan részlete: tárgyunk. A „s megint külön a kutyaólak csöndje” – váltásával; csakígy az „A levegőben menekvő madárhad”-sorra következő „És látni fogjuk a kelő napot”-sor. S a hatalmas invokációk („Ismeritek az évek vonulását...”), a sorolások („Az éjszakát, a hideget, a gödröt, / a rézsút forduló fegyencfejet, / ismeritek a dermedt vályukat, / a mélyvilági kínt ismeritek?”), váltásaikkal, csitíthatatlanságukkal, azzal, hogy – ez megmaradt, ez az érzet! s mind erősebb! – így egyáltalán szólni lehet (valaminek). Valamint a minden nap felidézhető sorpár: „Ezért tanultam járni! Ezekért / a kései, keserü léptekért”. Bármiért, tehát, hogy bármi *volt!* Mihez kellett annyi minden? És így tovább. Vagy a „S majd este lesz” egyszerű lényközi beszéde. Vagy: „s én hűnyt pillák alatt / őrzöm tovább...” Mit? Persze, „Levelenként a forró, kicsi erdőt”. De a hirtelen felkiáltás, hogy „Valamikor a paradicsom állt itt”, már előrevetíti a színtelviselhetetlent (amit majd az *Utószó* ismét el, s a *Van Gogh imája* mond visszacsitulással): „Félálomban újuló fájdalom: / hallani óriási fáit!” S megkockáztatható épp itt: a líra élhető-

sége az emberlét egészére vonatkoztatva hirtelen feltörő energia, melyet „hasznosítani” tudunk, az „Ezért tanultam járni!” reménytelensége szerint s ennek ellenére.

A „Haza akartam, hazajutni végül” ismét alap-megfogalmazás. Vagy ahogy a szülők fogadják, tékozlóként. Vagy ahogy ennél is fontosabb, semmi írott „képre” nem rímelve, csak az emberi alaphelyzetre, például a vesztésére: „Csak most az egyszer szólhatnék veled, / kit úgy szerettem.” Végső-egyszerű alakra, legkisebb közös többesre tömörülnek, redukálódnak itt az érzés-fogalmak. És a változások! Ezek is mind konkrét részletekkel telnek meg. S nem is a legnagyobb megfogalmazások maradnak meg bennünk így (bár a „Szavaidat, az emberi beszédet / én nem beszélem”, s a váltás, hogy „Élnek madarak, kik szívszakadva menekülnek mostan / az ég alatt, a tüzes ég alatt”, e szövegkörnyezet, s amire – az égő ketrecekre – ez még visszautal: együtt ez, nagy összetettségként is, mindig élhető), nem annyira az összeomló tornyok; az ismétlések; hanem: „Sehol se vagy. Mily üres a világ.” Ezek azok a dolgok, amelyek Pilinszky után magyarul elemibben nem mondhatók. Közelíteni lehet, megpróbálni elérni ezt a „szintet”. De az alapképek megint: felülmúlhatatlanok, mert nem is meghaladandók. „Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy. / Éles kövek közt árnyékom csörömpöl. / Fáradt vagyok. Kimeredek a földből.” S még inkább – a nagy váltás után –: „Akkorra én már mint kő vagyok”. Vagy az *Egy arckép alá* című versben „a porusok brutális csipkefátyla!” Még a *Novemberi elíziumban* is, igaz, visszafogottan a „Csak melegedni, mint az üdvözültek”, hogy tudniillik valaki már csak ezt akarná; bátortalanul s ujjongón.

Az *Utószó* megint csaknem végig: örök-helyek foglalata, evidencia-élhetőségeké. Az *Apokrifre* utal vissza kezdő szakaszával, mely mintegy kötelező bevezetés, de nem tartozik az élhetőségek közé. Az „Emlékszel még?” kérdés nem válik lényközi elemünké. Annál inkább a hirtelen kibontakozó jelenet akár nem-tudni-mi szomorúsága is. Tulajdonképpen katalizátor. „A Paris Journalt olvasod.” S *azóta*, hogy

tél van, téli éjjel, és nyilván a képzelet színpadán jelenik meg, ami volt. De a kép részletei nem érintenek mindet igazán. Inkább csak a reflexió rájuk: „Boldogtalan erejü kép.” S a hirtelen váltás, a felrezenés, a „Van itt valaki!” S a reflexió-valóság, a tényközlés, melynek igazi ténye nincsen: „Éber álom: / felelet nélkül átkelek / a tükrök mélyén heverő szobákon”. Meg kell jegyeznünk, hogy eddig nem konkrétumokkal, hanem menetelűkkel lettek élményeink e „dolgok”. Mégis, az élehetőségek nagy versévé e fokozatokkal válik az *Utószó*. Mert az ötödik szakasz sem okvetlenül „közeli”, sallangtalanul élhető: „Ez hát az arcom, ez az arc!” S ahogy a tükörből repül felé, mint kő stb. Volt mindez elemiben, s az *Apokrif* mintegy elérhetetlen – így: tragikusan kerülgetendő – csúcsvonulat marad a költő számára. Még egy tétova szakasz, mely, áthatóan ugyan, a vers befejezését is lehetővé teszi, ám a befejezés nem elemi erejű. Amiért az *Utószó* mégis nagy vers(nek tekinthető), az a 7–9. szakasz itt! Egyszerre félrehullnak a lényegteleniségek, az idézőjeles apokalipszis-képek, és a pusztá emberi helyzet marad, végig élve-idézhetően: „Csukott ajtókon zörgetek. / Sötét szobád, akár az akna. / A falakon hideg lobog. / Sírásom mázoló a falra.” S a legnagyobb Pilinszky-helyek egyike, kategóriánk szempontja szerint: „Segítetek hófödte háztetők! / Éjszaka van...” Egy nagy váltás, elcsöndesülés-semmiből megszólaló újra-csak-hang. „...Ragyogjon, ami árva, / a semmi napja mielőtt / megjelenne. Ragyogjatok hiába!” S nagy leejtés, belső váltás megint: „Fálnak támasztom fejemet.” És újabb, ezen belüli semmibe-hullás, visszaemelkedéssel, mely azonban már a semmié: „Mindenfélől az irgalomnak / marék havát nyújtja felém / egy halott város a halottnak.” Tulajdonképpen még az interpunkció kérdése sincs megoldva, eldöntve. Mintha nem lehetne kérdés. De hát az utolsó szakasz tartalmazza a „legnagyobbat”! Csak nem az egész szakasz élhető így, mert a befejezés, az apokalipszis alkalmasint lovasaival, már távolít minket az általunk élhető kör konkrétumaitól. Ami közben van, az azonban megint

a magyarul-legelembbje ennek: „Szerettelek! Egy kiáltás, egy sóhaj, / egy menekülő felhő elfutóban. . .” Még a Van Gogh-verset vehetjük szemügyre itt; az életmű másik felét máskorra, más szempontú vizsgálatra hagyva.

A vesztés és meghaladása, tehát a mégis-élés: Pilinszky egyik legalapvetőbb tárgya. A *Van Gogh imája* meg tud fogalmazni még egyszer valami nagyon lényegeset ebből (erre). Mintha a költészet maga is élıhetőség-kategóriájú lenne; egy fokkal konkrétabban, mint a mi reflexiónk szintje, ahonnét azonban az éléssel mintha megint „valami esetlegesen kreatívba” próbálnánk emelni. . . magunkat. A vers végig idézhető, itt, talán sokkal esetlegesebb környezetben (esetlegesen kreatív: ezt e második pályaszakasz jelleg-ihletésére mondtuk, s idézőjelbe ezért tettük), a vers végig a leglényegesebb létélményeinkre idézhető fel – válaszul, kérdésül, reflexióként, önmagunk megtoldott konkrétumaként (hogy ezzel is kategóriánkat próbáljuk leszorítani-körvonalazni): „Csatavesztés a földeken. / Honfoglalás a levegőben. / Madarak, nap és megint madarak. / Estére mi marad belőlem? // Estére csak a lámpasor, / a sárga vályogfal ragyog, / s a kert alól, a fákon át, / mint gyertyasor, az ablakok; // hol én is laktam, s nem lakom, / a ház, hol éltem, és nem élek, / a tető, amely betakart. / Istenem, betakartál régen.”

A líra „élıhetőségéhez”, úgy érzem, nem található nek alkalmasabb, sugalmasabb és tovább-fejtendő, rejtélyes hasonlatot, mint e közvetlen-fentebbi sorok, vagy egész egyszerően, csak az egyik sor ellentétpárja épp.

TANDORI DEZSŐ